

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.1>

ЗАВГОРОДНЯ Ю.С., КУЧУК А.М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВ ДИТИНИ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ АСПЕКТ

CHILD'S RIGHTS PECULIARITIES: GENERAL AND LEGAL ASPECT

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю чіткого розуміння змісту прав дитини задля їх відмежування від суміжних правових понять. Відзначається, що за сучасних умов функціонування Української держави на порядку денному для вітчизняної правничої науки постало питання як забезпечення людських прав, так і забезпечення прав дитини. Метою роботи є висвітлення особливостей прав дитини.

Акцентується увага на окремих положеннях, які мають важливе методологічне значення для сприйняття проблематики прав дитини. Права дитини тривалий час переважно не були предметом вітчизняного правничого дискурсу, зважаючи на усталене сприйняття дитини, зокрема, як об'єктів виховного впливу повнолітніх осіб (для подолання такого підходу в Україні запроваджена нова українська школа, основною ідеєю якої є забезпечити можливість вільного розвитку дитини).

Відзначається, що певна непослідовність сприйняття людських прав стала чинником розуміння прав дитини як категорії, що замінює своїм змістом людські права. Людські права є тими вимогами, що ставляться не до інших осіб (фізичних чи юридичних), а саме до держави. На державі лежить обов'язок забезпечувати ці природні, невід'ємні можливості людини. При цьому, це односторонній зв'язок: людина наділена тільки правами, а держава має тільки обов'язки. Людські права не передбачають (і не можуть передбачати) обов'язки людини; обов'язки покладаються на публічну владу. Натомість права дитини передбачають наявність у дитини і певних обов'язків та, відповідно, наявність обов'язків та прав у інших суб'єктів (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників та ін.).

Резюмується, що з метою уникнення неоднозначного сприйняття правового явища, позначуваного терміном «права людини», доцільно послуговуватися терміносполукою «людські права». Що дозволить, зокрема, чітко визначити відмінність прав дитини від людських прав. При цьому людські права є «базовими» можливостями будь-якої людської істоти (у тому числі й дитини), а права дитини є додатковими можливостями неповнолітніх людей, визнання і забезпечення яких пов'язані, зокрема, з психо-соматичними характеристиками. Основною особливістю прав дитини (яка дозволяє відмежувати їх від людських прав) є двосторонній зв'язок суб'єктів та обумовленість наявності обов'язків.

Ключові слова: вертикальність людських прав, дитина, людські права, права громадянина, права дитини, юридичний позитивізм.

© ЗАВГОРОДНЯ Ю.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

© КУЧУК А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)

The topicality of the study is determined by the necessity to clearly understand the essence of the child's rights in order to distinguish them from related legal concepts. It is noted that under the current conditions of the Ukrainian state functioning, the issue of ensuring human rights and ensuring the rights of the child has appeared on the agenda for domestic jurisprudence. The purpose of the paper is to cover the peculiarities of the rights of the child.

Attention is focused on certain provisions that have important methodological significance for the perception of the issue of child's rights. For a long time, the rights of the child were mostly not the subject of domestic legal discourse, given the established perception of the child, in particular, as an object of educational influence of adults (to overcome such an approach, a new Ukrainian school was introduced in Ukraine, the fundamental idea of which is to ensure the possibility of free development of the child).

It is noted that a certain inconsistency in the perception of human rights has become a factor in understanding the rights of the child as a category that replaces human rights in its content. Human rights are those requirements that apply not to other persons (natural or legal), but to the state. The state has the duty to provide these natural, inalienable capabilities of a person. At the same time, this is a one-way relationship: a person has only rights, and the state has only duties. Human rights do not (and cannot) provide for human duties; duties rest with the public authorities. Instead, the rights of the child presuppose the presence of the child's certain duties and, accordingly, the presence of duties and rights of other subjects (for example, parents, guardians, custodians, etc.).

It is summarized that in order to avoid an ambiguous perception of the legal phenomenon denoted by the term "human rights", it is advisable to use the term "human rights". This will allow, in particular, to clearly determine the difference between the rights of the child and human rights. Herewith, human rights are the "basic" capabilities of any human being (including a child), and the child's rights are additional capabilities of minors, the recognition and provision of which are related, in particular, to psychic and somatic characteristics. The main feature of the rights of the child (allowing distinguish them from human rights) is the two-way connection of subjects and the conditionality of the duties' presence.

Key words: *human rights verticality, child, human rights, citizen's rights, child's rights, legal positivism.*

Вступ. На сьогодні в межах правового дискурсу актуалізувалось питання ефективного забезпечення прав дитини. До недавнього часу для вітчизняної правничої науки ця тематика мала факультативний характер, розглядаючись як складова людських прав (при цьому людським правам приділялась основна увага, а права дитини залишались фактично недослідженими). Одним з факторів цього, на нашу думку, є саме сприйняття означеної правової категорії і того суб'єкта, який наділяється цими правами. Так, звичай переважно не розглядають дитину як повноправного (на рівні з повнолітньою особою) суб'єкта суспільних відносин.

Актуалізація проблематики прав дитини зумовлена, на нашу думку, наступними чинниками. По-перше, адвокація забезпечення рівних прав і можливість чоловіка і жінки (гендерний аспект); по-друге, намагання зменшити кількість проявів насильства у сім'ї; по-третє, протидія булінгу та відповідне правове регулювання. Усі ці чинники значною мірою пов'язані з правовим становищем дитини, а тому не могли вплинути на інтенцію вітчизняних вчених.

Додатковим фактором актуалізації означеної проблематики стала повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, масовані ракетні обстріли, що поставили в небезпеку життя кожного жителя України. І, як наслідок, значна частина українців змушені були залишити постійне місце проживання та переїхати або в інші райони України, або за межі Української держави. Це переважно були жінки з дітьми, багатодітні сім'ї та ін., що, цілком очевидно, зачерпнуло звичний ритм життя багатьох дітей (не лише тих, статистика за якими відображена на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокуратури).

За означених обставин на порядку денному для вітчизняної правничої науки постало питання як забезпечення людських прав, так і забезпечення прав дитини. При цьому слід наголосити на тому, що у порівнянні з повнолітніми особами, діти в силу своїх психо-соматичних особливостей зазнають більш негативного впливу від бойових дій Російської Федерації, що і визначило напрям нашого дослідження.

Відзначимо, що проблематика прав дитини (її окремі аспекти) були предметом гносеології таких вітчизняних науковців як В. Боняк, Є. Гареев, Н. Конончук, М. Корнієнко, Л. Красицька, Н. Крестовська, Л. Наливайко, О. Орлова, І. Лантух, П. Рабінович, С. Саблук, І. Сердюк, Л. Сердюк, О. Синегуб, О. Явор та ін.

Окремо слід згадати дисертаційну роботу І. Волощиної, присвячену проблематиці конституційного статусу дитини в Україні. У цьому дослідженні авторкою серед іншого було «визначено конституційно-правовий статус дитини в Україні та його елементи. Розглянуто правосуб'єктність дитини, права, свободи та обов'язки дитини. Охарактеризовано принципи та гарантії конституційно-правового статусу дитини та запропоновано їх класифікацію» [1, с. 18].

Підґрунтя розгляду прав дитини у аспекті прав людини розглянув І. Сердюк, досліджуючи окремі аспекти утвердження та забезпечення людських прав [2, с. 52-59].

Доволі системно проблематика забезпечення окремих прав дитини через протидію булінгу висвітлена І. Лантух [3, с. 55-60], а також Є. Зеленьким [4, с. 225-228].

Загальнотеоретичні та практичні аспекти окремих положень забезпечення прав дитини висвітлила Т. Лук'яненко у дисертаційному дослідженні «Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні» [5]. Цілком слушно вказана авторка вказує на те, що обрання як предмету пізнання права на захист від усіх форм насильства обумовлено необхідністю всебічного та комплексного теоретико-правового пізнання тематики прав дитини, а також їх захисту сучасною правничою наукою, потребою з'ясування функцій складових елементів системи захисту прав дитини як інструментів зміцнення її правового статусу [5, с. 37].

Водночас, варто наголосити, що поза увагою вітчизняних вчених залишаються особливості прав дитини як правової категорії.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей прав дитини.

Результати дослідження. Перед викладенням основних положень дослідження, акцентуємо увагу на окремих положеннях, які мають важливе методологічне значення для сприйняття окресленої тематики.

По-перше, як ми вище означили, права дитини переважно не були предметом вітчизняного правничого дискурсу тривалий час, зважаючи на усталене сприйняття дитини, що відображене у звичаях і традиціях українського суспільства (у цьому ж аспекті стає і зрозумілим той факт, що лише нещодавно український законодавець прийняв норми про відповідальність за булінг; при цьому, нещодавність прийняття відповідного нормативно-правового акту не вказує на відсутність відповідного явища).

У означеному контексті варто вкотре згадати слова М. Стельмахович, наведені у праці, присвяченій народній педагогіці, про те, що «у практиці домашнього виховання мають поширення і деякі непедагогічні методи впливу, зокрема такі, як фізичні покарання й залякування дітей. Та і в українському фольклорі можемо простежити непослідовне, суперечливе ставлення до фізичних покарань. З одного боку, фізичні покарання схвалюються («Хто годує, той і б'є»). «Б'ють – не на лихо вчать», «Ганьбою не візьмеш, так силою діймеш», «Кого люблю, того б'ю», «Каже дитина що бита, та не каже, за що», «Бити тебе треба, та нікому»...» [6, с. 62].

Додатковим аргументом на користь висловленої нами тези є існуючі і до сьогодні неоднозначні практики в закладах загальної освіти. Маємо на увазі, зокрема, чергування учнів, прибирання учнями навчальних аудиторій, відзначання різних свят, що мають суто сімейне значення тощо. Більш того, існуючі освітні практики багаті у чому виходять з постулату певної нерозумності дитини та її нижчого статусу, ніж повнолітні особи (саме тому і була декілька років тому запроваджена нова українська школа, основною ідеєю якої і було забезпечити можливість вільного розвитку дитини (що можливе лише якщо у дитині бачити рівноправного суб'єкта).

До цього додамо також наступне. У вказаній вище дисертації (щодо конституційного статусу дитини) йдеться, зокрема, про те, що «відсутність нормативних основ “дитячого права” згубно позначається на розвитку громадянського суспільства та правової держави» [1, с. 1]. Хоча термін «дитяче право» і взятий у лапки, однак, використання такої терміно-сполуки вказує на усталене сприйняття прав дитини як чогось другорядного.

По-друге, певна непослідовність сприйняття людських прав стала чинником розуміння прав дитини як категорії, що заміною своїм змістом людські права. У цьому аспекті знову згадаємо вказане вище дисертаційне дослідження. Так, І. Волощина зазначає наступне: «Особливості конституційно-правового статусу дитини полягає в тому, що діти являють собою найбільш складну й уразливу категорію, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості для їхньої реалізації. Як наслідок, крім обов'язкових елементів статусу, ядро яких

становить система прав, свобод та обов'язків, конституційно-правовий статус дитини в Україні повинен включати гарантії його реалізації» [1, с. 1].

У наведеній тезі відбувається ототожнення прав дитини та людських прав, що не зовсім правильно. При цьому і самі людські права інтерпретуються як такі, що передбачають визначення обов'язків людини (саме тому йдеться про права дитини, обов'язки дитини та ін.). Людські права є тими вимогами, що ставляться не до інших осіб (фізичних чи юридичних), а саме до держави. На державі лежить обов'язок забезпечувати ці природні, невід'ємні можливості людини. При цьому, це односторонній зв'язок: людина наділена тільки правами, а держава має тільки обов'язки. Людські права не передбачають (і не можуть передбачати) обов'язки людини; обов'язки покладаються на публічну владу.

При цьому незрозумілим є використання терміну «конституційні права» (як, відповідно, і «конституційний статус»). Закріплення окремих людських прав у тексті Конституції не робить їх конституційними, зважаючи і на сам конституційний припис про невичерпність прав (ст. 22) [7]. До того ж, як відомо, є держави, у яких Конституція відсутня як єдиний документ (писані та неписані конституції), але це ж не означає, що у таких державах визнається відсутність у людей прав (як «конституційних»).

При викладеному у дисертації розумінні прав дитини певною мірою нехтується і та обставина, що людські права є природними: вони притаманні людині від народження, від самого факту, що біологічна істота є людиною. Відтак, будь-яка людина (повнолітня чи неповнолітня) має рівні права незалежно від свого віку чи інших ознак (невичерпний перелік яких наводиться як у міжнародно-правових актах, так і у внутрішньодержавному законодавстві). Тому права дитини – це інша категорія, ніж людські права, їх не слід ототожнювати. Дитина має права (дитини) додатково до людських прав. У цьому ж сенсі варто говорити і про права, наприклад, пенсіонерів, права студентів, права робітників і т.д. Так, усі названі правові явища не замінюють собою людські права, вони є додатковими явищами, які доповнюють існуючі можливості та передбачають нові.

На нашу думку, одним з чинників ототожнення прав дитини та людських прав є використання у вітчизняному правовому дискурсі терміну «права людини», який певною мірою спотворює розуміння співвідношення явища, що позначається цим терміном, з іншими суміжними поняттями, зокрема, уже означених нами: права пенсіонерів, права жінок, права студентів та ін. До того ж, використання цього терміну без адекватного розуміння його змісту спотворює сутність позначуваного явища. Так, у співвідношенні права людини та права, наприклад, студента для здобувача вищої освіти «ближчими», «реальнішими», «наближеними» до нього є саме права студентів; при цьому права людини сприймаються як якісь «абстракції», щось «віддалене», яке має проявлятися через права конкретних суб'єктів. Подібним чином сприймаються у юристів, вихованих у дусі юридичного позитивізму, і норми конституційного права: вони мають бути деталізовані у «поточному» законодавстві (і, навіть, у підзаконних правових актах) для того, щоб діяти; без такого «механізму» вони залишаються недієвими. У цьому контексті зробимо невеликий відступ, який, проте, підтверджує наведену нами тезу. Як відомо, одними з останніх змін до Конституції України стали норми, що закріплювали інститут конституційної скарги. До Конституційного Суду України були направлені чисельні скарги, однак, Конституційний Суд не розглядав їх, очікуючи прийняття закону, який буде передбачати «механізм» розгляду таких скарг.

Виходячи з цього ми й послуговуємось терміном «людські права», який окрім того, що є адекватним перекладом англійського «human rights», який і використовується у міжнародно-правових актах у царині людських прав (доволі чітко і системно ця проблематика викладена С. Головатим [8], і саме цю концепцію ми й використовуємо), дозволяє чітко відмежувати саме природні, фундаментальні, невід'ємні можливості, що покладають обов'язки на органи публічної влади від тих можливостей, стан забезпечення яких залежить від рівня розвитку держави та які передбачають наявність обов'язків і кореспондуючих прав і обов'язків.

Слід зазначити, що у цьому контексті і проявляється визначальна особливість прав дитини у порівнянні з людськими правами.

По-перше, людські права, як ми вказали передбачають односторонній зв'язок: людина (яка наділена природою правами) – держава (на яку покладаються обов'язки забезпечення людських прав). Натомість права дитини передбачають наявність у дитини і певних обов'язків та, відповідно, наявність обов'язків та прав у інших суб'єктів (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників та ін.). Додамо, що саме у останньому аспекті сприймаються і, наприклад, відносини громадянства: громадянин наділений правами і обов'язками – держава, яка наділена обов'язками та права. При цьому цей зв'язок є двостороннім, на відміну від концепту розуміння людських

прав, які передбачають односторонній зв'язок: людські права не передбачають обов'язків у людини (і відповідно, права держави).

У цьому контексті варто згадати вчення про правові відносини, які сприймаються як урегульовані правом відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками [9, с. 215].

По-друге, людські права належать будь-якій людині, незалежно від будь-яких ознак, що і відображає принцип рівності (чи таку ознаку людських прав як рівність). Права ж дитини (чи інші види прав, вказані вище) належать тільки певним суб'єктам залежно від віку особи. Досягнення повноліття є чинником «втрати» особою цих прав. Так, для прикладу, права громадянина залежать від такого фактору як належність до громадянства (підданства) певної держави. Права студента залежать від зарахування особи на навчання у відповідний освітній заклад.

У цьому аспекті доцільно навести нормативні положення окремих актів у царині людських прав. Так, відповідно до ст. 1 Загальної декларації людських прав «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» [10].

Відповідно до ст. 21 Конституції України «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [7].

Відповідно можна дійти висновку про те, що права дитини по відношенню до людських прав є додатковими можливостями для неповнолітніх осіб і їх (прав) наявність, дійсно, обумовлена психо-соматичними особливостями розвитку дитини, що розуміють усі суб'єкти правових відносин. Так, у цьому аспекті згадаємо слова вітчизняного правника В. Стешенка з приводу прийняття Декларації прав дитини: «Слід підкреслити, що зазначена Декларація була прийнята одноголосно. Зважаючи на те, що до того жоден з документів, навіть Загальна декларація прав людини, не приймалися одноголосно, цей факт свідчить про значний моральний авторитет Декларації 1959 р. і про те велике значення, якого міжнародна спільнота приділяє захисту прав дитини» [11, с. 45].

Висновки. Таким чином, з метою уникнення неоднозначного сприйняття правового явища, позначуваного терміном «права людини», доцільно послуговуватися терміносполукою «людські права». Що дозволить, зокрема, чітко визначити відмінність прав дитини від людських прав. При цьому людські права є «базовими» можливостями будь-якої людської істоти (у тому числі й дитини), а права дитини є додатковими можливостями неповнолітніх людей, визнання і забезпечення яких пов'язані, зокрема, з психо-соматичними характеристиками. Основною особливістю прав дитини (яка дозволяє відмежувати їх від людських прав) є двосторонній зв'язок суб'єктів та обумовленість наявності обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Волошина І.В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: автореф. дис. ...канд. юр.наук: 12.00.02. Київ, 2016. 20 с.
2. Сердюк І.А. Цінність правових актів в аспекті утвердження і забезпечення прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 52-59.
3. Лантух І.С. Плюралізм підходів учених до розуміння поняття «булінг». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 55-60.
4. Зеленький Є. Відмежування поняття «булінг» від схожих за змістом понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 225-228.
5. Лук'яненко Т.В. Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081. Дніпро, 2022. 214 с.
6. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
9. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерников. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 468 с.
10. Universal Declaration of Human Rights. URL <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
11. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. 2-е вид. Харків: Право, 2019. 392 с.